

ประวัติความเป็นมาของการเรียกชื่อสีแบบไทยโบราณ :
กรณีศึกษาหมู่สีดำและสีเทา

The History of Ancient Thai Color Terms :
A Case Study of Black and Gray Tone

เกรียงไกร ฮ่องเฮงเส็ง¹

Kriangkrai Honghengseng

¹ อาจารย์ ดร., หมวดวิชาศึกษาทั่วไป
คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล
Lecturer, Department of General
Education, Faculty of Liberal Arts,
Mahidol University
(E-mail: kriangkrai.hon@gmail.com)

Received: 27/05/2020 Revised: 23/07/2020 Accepted: 24/07/2020

บทคัดย่อ

การเรียกชื่อสีในแต่ละสังคมและวัฒนธรรมมีความแตกต่างกันออกไป ขึ้นอยู่กับสิ่งแวดล้อมและบริบทข้างเคียง ประเทศไทยก็เช่นกันปรากฏวัฒนธรรมการเรียกชื่อสีแตกต่างกันออกไปในแต่ละยุคสมัย โดยจำแนกออกเป็นหมู่สีต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นหมู่สีแดง สีเหลือง สีเขียว สีน้ำเงิน สีขาว และสีดำ เฉพาะหมู่สีดำและสีเทา เพียงสองอย่างปรากฏลักษณะการเรียกชื่อจำนวน 26 เฉดสี เช่น สีปีกกา, สีสัมฤทธิ์, สีนิลกาฬ, สีลูกห่าน, สีดอกเลา, สีสวาด ฯลฯ โดยที่มาของการเรียกชื่อสีแต่ละชนิด มีความแตกต่างกันออกไปและมีความสัมพันธ์กับ ภูมิปัญญา ความเชื่อ ประเพณี และวิถีการดำรงชีวิตของคนไทย จะเห็นได้ว่าในปัจจุบันคำเรียกชื่อสีแบบไทยโบราณ ปรากฏให้เห็นการใช้น้อยลงทุกที ส่วนใหญ่ยังเรียกกันเฉพาะในหมู่ช่างศิลป์และผู้สูงอายุ แต่สำหรับเด็กและเยาวชนรุ่นใหม่ไม่ค่อยรู้จักคำเรียกชื่อสีเหล่านี้แล้ว จึงควรอย่างยิ่งแก่การศึกษาที่มาของคำที่ใช้เรียกชื่อสีในหมู่สีดำและสีเทา ซึ่งเป็นสีหลักที่ใช้ทั้งในงานจิตรกรรม ประติมากรรม และทัศนศิลป์

คำสำคัญ: การเรียกชื่อสี, หมู่สี, สีแบบไทยโบราณ

Abstract

Color terms in each society and cultural are difference that depend on environment and context. Thailand as well has difference color terms in each period which classify in any color tones such as Red, Yellow, Green, Blue, White and Black. Especially, Black and Gray there are many color terms which are 26 words such as Peekka, Samrit, Nilkarn, Lookhan, Doklao and Sawat. The history of each color terms are different and related with the wisdom, believe, traditional and Thai way of life. Now a day, Thai ancient color terms were hardly to heard but still appear among Thai craftsman also to older. In the other hand, youth and new generation does not know much of these

color terms. So that, should be studying about the history of ancient Thai color terms. Especially, Black and Gray tone as main color that usually used cover with painting, sculpture and Visual Arts.

Keywords: Color Terms, Color Tones, Ancient Thai Color

บทนำ

“สีดำ” เป็นหนึ่งในสีที่มีประวัติความเป็นมายาวนานที่สุดของการใช้สีสັນ เพื่อสื่อความหมายและการดำรงชีวิตของมนุษย์ สันนิษฐานว่ามนุษย์รู้จักสีดำจากดิน และแร่ธาตุ ซึ่งมีความอ่อนและเข้มของสีแตกต่างกันไปตามลักษณะชั้นดินและแร่ธาตุแต่ละชนิด หลังจากที่มนุษย์เรียนรู้วิธีใช้ไฟเพื่อให้แสงสว่างและการปรุงอาหารแล้ว ได้นำสีดำจากเขม่าควันไฟและขี้เถ้ามาใช้เขียนลวดลายตามฝาผนังถ้ำและลำตัว เพื่อวัตถุประสงค์ในการพรางตัว การแบ่งแยกกลุ่ม และแสดงฐานะทางสังคม เป็นสัญลักษณ์เพื่อการสื่อความหมายก่อนมีภาษาเขียน รวมทั้งเหตุผลทางความเชื่อหรือการประกอบพิธีกรรมเพื่อบูชาสิ่งเหนือธรรมชาติ อย่างไรก็ตาม จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์พบว่า รูปแกะสลัก จิตรกรรมฝาผนัง และภาชนะข้าวของเครื่องใช้ส่วนใหญ่ของมนุษย์มักประกอบด้วยสีแดง สีขาว และสีดำเป็นหลัก ขณะที่ “สีเทา” ซึ่งพัฒนามาจากการผสมกันระหว่างสีดำและสีขาวปรากฏการใช้เรียกชื่อสีนี้ครั้งแรกในสมัยรัชกาลที่ 1 ตามข้อมูลจากงานวิจัยของศุภมาส เอ่งฉ้วน (2543) ที่ศึกษาการเรียกชื่อสีไทยตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ธนบุรี และรัตนโกสินทร์ ขณะที่การใช้สีดำเพื่อสร้างสรรค์งานศิลปะในประเทศไทย พบว่า สีหลักที่ปรากฏใช้ในงานจิตรกรรมไทยสมัยก่อนมีอยู่ 5 หมู่สี คือ สีดำ ขาว แดง เหลือง และคราม เรียกว่า “สีเบญจรงค์”

เฉพาะหมู่สีดำและสีเทาเพียงสองอย่างได้ปรากฏการเรียกชื่อแบบไทยโบราณรวม 25 คำ ได้แก่ สีปีกกา, สีสัมฤทธิ์, สีนิลกาฬ, สีลูกห่าน, สีดอกเลา, สีสวาด ฯลฯ ตามที่มาจากหลากหลายลักษณะ ทั้งการเรียกชื่อตามสีของดินหรือแร่ธาตุ, ปรากฏการณ์ธรรมชาติ, เครื่องปั้นดินเผา, สีของพืชและสัตว์ชนิดต่างๆ สะท้อนให้เห็นถึงภูมิปัญญาในการสังเกตสิ่งแวดล้อมรอบตัวของคนไทยในอดีตได้เป็นอย่างดี

ดังกล่าวของสุมาลี วีระวงศ์ (2537) ผู้ศึกษาเรื่องสีไทยโบราณที่เขียนไว้ในนิตยสารสารคดี ฉบับที่ 118 ปีที่ 10 เดือนธันวาคม 2537 ความว่า “ในกลุ่มสีดำ เรามีสีเขม่า สีดินหม้อ สีขนกาน้ำ สีปีกแมลงภู สีนิล สีแก่นมะเกลือ สีถ่าน สีหมึก ฯลฯ ซึ่งนำไปเปรียบเทียบกับสิ่งต่างกันตามลักษณะของสี สีนิลที่แววว่องก็เทียบกับขนตาและฟันของสาวงามสมัยกินหมาก สีขนกาน้ำและสีปีกแมลงภูที่ดำขลับก็เทียบกับเส้นผม สีถ่าน สีเขม่า สีดินหม้อนั้นดูดำดำหน่มมอก็ใช้เทียบกับความสกปรก สีดำถ้าเจือสีขาวให้จางลงไปจะกลายเป็นสีซี้ๆ ลดลงอีกนิดก็เป็นสีเทา ถ้าเทาแก่แล้วมีเงาเงินมัวๆ คือสีเหล็ก เทากลางๆ เหลือบครามก็สีนิกพิราบ ถ้าหม่นครึ้มมอดำก็เป็นสียับหมอก ถ้าเทาแก่อ่อนเหลือบกันในตัวและแซมด้วยเหลืองแสดงบางๆ ก็เป็นสีควันไฟ ถ้าเทาหม่นเหลือบเหลืองก็สีลูกห่าน เทาอ่อนเกือบขาวมีเงามันวาวระยิบก็เป็นสีตะกั่วตัด แต่ถ้าเทาแล้วแซมขาวประปรายก็เรียกสีดอกเลา ซึ่งใช้กับผมของคนชรา” (สุมาลี วีระวงศ์, 2537) ปัจจุบันคำเรียกชื่อสีไทยเหล่านี้ปรากฏใช้เฉพาะในหมู่ช่างศิลป์หรือคนชราเพียงเท่านั้น ในขณะที่เด็กและเยาวชนรุ่นใหม่ไม่รู้จักหรือไม่นิยมใช้เรียกชื่อกันแล้ว จึงเป็นที่มาของความสนใจศึกษาและเก็บรวบรวมข้อมูลเพื่อให้เยาวชนคนรุ่นใหม่และประชาชนทั่วไปได้รู้จักและเล็งเห็นคุณค่าความสำคัญของภูมิปัญญาในการจำแนกหมวดหมู่สีของคนไทยในอดีต

วัตถุประสงค์ในการศึกษา

- 1) เพื่อให้ทราบถึงประวัติความเป็นมาของการเรียกชื่อสีไทยแบบโบราณในหมู่สีดำและสีเทา
- 2) เพื่อนำองค์ความรู้ที่ได้ไปประยุกต์ใช้เป็นข้อมูลสำหรับต่อยอดธุรกิจด้านศิลปะในเชิงสร้างสรรค์
- 3)

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- 1) นักศึกษา นักวิชาการ และประชาชนทั่วไปได้ทราบถึงประวัติความเป็นมาของการเรียกชื่อสีไทยแบบโบราณในหมู่สีดำและสีเทา
- 2) นักศึกษา นักวิชาการ และประชาชนทั่วไป สามารถนำองค์ความรู้ที่ได้ไปประยุกต์ใช้เป็นข้อมูลสำหรับต่อยอดธุรกิจด้านศิลปะในเชิงสร้างสรรค์

ขอบเขตของการศึกษา

ศึกษาเฉพาะหมูสีดำและสีเทาเท่านั้น เนื่องจากหากศึกษาการเรียกชื่อสีแบบไทยโบราณครบทั้ง 6 หมูสี ประกอบด้วย หมูสีดำ สีขาว สีเขียว สีเหลือง สีแดง และสีคราม จะมีจำนวนเขตสีมากกว่า 200 เขต ซึ่งมีเนื้อหามากเกินกว่าที่จะตีพิมพ์เป็นบทความวิชาการภายใต้ข้อจำกัดความยาวไม่เกิน 15 หน้ากระดาษได้

วิธีดำเนินการศึกษา

บทความวิชาการนี้เป็นการศึกษาในเชิงเอกสารเพื่อเก็บรวบรวมประวัติความเป็นมาของการเรียกชื่อสีแบบไทยโบราณในหมูสีดำและสีเทาจากหนังสือเอกสาร บทความทางวิชาการ บทความวิจัย วิทยานิพนธ์ และฐานข้อมูลสารสนเทศอื่นที่มีความเกี่ยวข้อง

สรุปผลการศึกษา

จากการศึกษารวบรวมหนังสือ เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการเรียกชื่อสีแบบไทยโบราณในหมูสีดำและสีเทา พบว่า มีจำนวนเขตสีทั้งหมด 26 เขต แบ่งออกเป็นสีดำจำนวน 15 เขตสี และสีเทาจำนวน 11 เขตสี โดยสามารถจำแนกรายละเอียดด้านการเรียกชื่อสีตามที่มา ประกอบด้วย ที่มาจากพืช สัตว์ แร่ธาตุ และหิน ปรากฏการณ์ธรรมชาติ การใช้ความร้อนและไฟ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ที่มาของการเรียกชื่อสีดำจากการใช้ความร้อนและไฟ

1) “สีดำเขม่า” สีดำจากเขม่าควันไฟปรากฏตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ หลังจากมนุษย์เรียนรู้วิธีการใช้ไฟเพื่อประกอบอาหารให้สุกและใช้ภาชนะเครื่องปั้นดินเผาในการปรุงอาหาร สันนิษฐานได้ว่าความรู้เกี่ยวกับการเรียกชื่อสีดำของคนไทยในสมัยก่อนน่าจะเริ่มมาจากสีดำของเขม่าควันไฟเช่นกัน เรียกว่า “สีเขม่า” โดยคำว่า “เขม่า” สำนักงานราชบัณฑิตยสภาระบุว่ามาจากคำว่า “เขมา” อ่านว่า “ชะ-เมา” แปลว่า สีดำ (บทวิทยุรายการ “รู้รักภาษาไทย” สถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย เมื่อวันที่ 30 เมษายน 2551) ซึ่งคนกัมพูชาเรียกสีดำว่า

“บัวชะเมา” จะเห็นได้ว่า จิตรกรรมไทยประเพณีระยะแรกตั้งแต่สมัยสุโขทัยเป็นต้นมานิยมใช้สีวรรณะเอกรงค์ (Monochrome) จำกัดเพียงสีดำ แดง ขาว และเหลือง ซึ่งล้วนได้จากธรรมชาติ เช่น สีแดงได้จากดินแดง สีดำได้จากเขม่าหรือถ่าน เป็นต้น ในอดีตจิตรกรได้สีดำชนิดนี้มาจากถ่าน หรือในคำศัพท์ช่างโบราณเรียกว่า “สมุก” นิยมทำมาจากถ่านใบตองหรือถ่ายกะลามะพร้าว ต่อมาได้จากเขม่ากันหม้อเพราะให้สีดำสนิทกว่าถ่าน ทั้งยังมีเนื้อเบาบาดให้ละเอียดได้ง่ายกว่ามาก แล้วพัฒนาเป็นการผลิตจากเขม่าควันไฟ โดยปรงขึ้นเองจากเขม่าตามวิธีการดั้งเดิมด้วยการนำไปไม้มาคลุกน้ำมันยาง จุดเผาให้ลุกเป็นไฟ แล้วนำแผ่นโลหะแบบเรียบมาอังรับเขม่าไฟไว้ จากนั้นนำมาชูดจนเป็นผงสีดำ นิยมใช้เขม่าจากการเผา น้ำมันยาง บางครั้งได้จากการเผากระดูกสัตว์จนดำแล้วบดให้ละเอียด แต่ถ้าใช้ช่างจะเรียกสีที่เกิดขึ้นว่า “สีงาช้างดำ” ซึ่งมีเนื้อเนียนห่อไว้ในกระตาะบางแผ่นเล็กๆ เรียกว่า “เขม่าแหงบ” (สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, 2553) เมื่อต้องการใช้จะผสมกับกาวกระถินหรือกาวหนังสัตว์ แต่เนื่องจากเป็นสีที่ได้จากเขม่าของน้ำมันสีจึงลอยตัวผสมเข้ากันกับกาวได้ยาก ต้องเติมแอลกอฮอล์ลงไปเล็กน้อยจึงจะผสมเข้ากันได้ดี อย่างไรก็ตาม ถือกันว่าสีดำเขม่าจากน้ำมันยางเป็นสีที่มีคุณภาพ เพราะเขม่าจากไฟฟืนจะมีเนื้อสีหยาบ ส่วนเขม่าจากการเผาไหม้ของน้ำมันยางจะมีเนื้อละเอียดมากกว่า (พิชณะบุญประดิษฐ์, 2553)

เมื่อพิจารณางานประณีตศิลป์ของไทยสมัยก่อนจะพบว่ามีการใช้สีพื้นหลังเป็นสีดำเพื่อตัดสลับกับลวดลายไทยที่มีการปิดทองคำเปลวให้สวยงามโดดเด่นขึ้น เนื่องจากประเทศไทยมีต้นรักซึ่งให้ยางรักสีดำเป็นวัตถุดิบหลักในการสร้างสรรค์งานศิลปะ ตัวอย่างเช่น งานเครื่องถม เรียกภาชนะหรือเครื่องประดับที่ทำโดยใช้ผงยาดำผสมน้ำประสานทองถมลงบนลวดลายที่แกะสลักบนภาชนะหรือเครื่องประดับนั้นจนเป็นร่องลึก แล้วลงยาถมดำลงไปในเรื่องลึกลงนั้นจนเต็ม เรียกว่า “การถมดำ” จากนั้นขัดผิวให้เงางาม ขณะที่งานลายรดน้ำจะใช้สีดำจากถ่านใบตองแห้ง กะลามะพร้าว หรือใบหญ้าคา นำมาบดให้เป็นผงผสมกับรักน้ำเกลี้ยงสำหรับทารองพื้นก่อนที่จะเขียนลายรดน้ำปิดทอง ส่วนงานเครื่องประดับมักจะใช้เปลือกหอยมุกซึ่งมี

ทั้งหอยมุกทะเลและหอยมุกน้ำจืดนำมาฉลุปั่นเป็นลวดลายขึ้นเล็กประดับลงไปบนหุ่น โดยใช้รักสีดำเป็นตัวเชื่อมให้ขึ้นมุกเกาะติดฝังลงไปกับพื้นผิว สีขาวแกมชมพูและความแวววาวของหอยมุกจะตัดสลับกับสีดำของรักจนเกิดความสวยงาม (กระทรวงวัฒนธรรม, 2559) นอกจากนี้ คนไทยสมัยก่อนทั้งชายและหญิงนิยมให้สีผมหาดดาเหมือนกับสีของเขม่าควันไฟ โดยผมที่ตกตาเข้าสู่รูทรงจะใช้ “มูหน่าย” มีสรรพคุณเหมือนครีมใส่ผมและสีย้อมผมผสมกัน ทำจากเขม่าละอองดำที่เกิดจากควันไฟผสมกับน้ำมันตานี หรือน้ำมันเหนียวอื่นๆ ที่อบร่าจนหอม ผสมกับปูนเล็กน้อย ไม่ให้ไหลเยิ้มเวลาถูกแดด เมื่อใส่แล้วหวีจัดทรงตั้งขึ้นเป็นผมปีกหรือผมทัด โดยผู้หญิงต้องมีผมปีก ตัดสั้นช่วงบนศีรษะ ปล่อยให้ด้านหลังยาวประป่า ไรมผมต้องอยู่ในแนวที่กั้นไว้ หากลูกผมออกนอกรอยต้องใส่มูหน่ายแล้วใช้ขนเม่นสอยไรมผมเก็บให้เข้าสู่รู ดึงค้ำประพันธึนเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอน พลายแก้วบวชเณร ความว่า **“ควักเอามูหน่ายขึ้นป้ายปีก ฉีกผมปกกบาลให้ล้านหาย”** (กาญจนา วิชญาปกรณ์, 2554)

2) “สีดำมินหม้อ” ในอดีตปรากฏการใช้คำว่า “ดำเหมือนมินหม้อ” โดยมินหม้อ หมายถึง สีดำของคราบสะสมจากควันไฟบริเวณด้านล่างหรือด้านข้างของหม้อดิน ซึ่งสมัยก่อนใช้สำหรับประกอบอาหารบนเตาไฟหรือก้อนเส้า ปรากฏเรียกกันสืบมาอย่างน้อยที่สุดคือสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ดังเห็นได้จากคำประพันธ์ในเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอน ขุนช้างถวายฎีกา ความว่า **“มาอยู่ไยกับอ้ายหินชาติ แสนอุบาทว์ใจจิตริษยา ดังทองคำเลี่ยมปากกะลา หน้าตาดำเหมือนมินหม้อมอม”** และอีกบทที่ว่า **“คราวนั้นเมื่อตามไปกลางป่า หน้าดำเหมือนหนึ่งทามินหม้อใหม่”** ในนิราศพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ความว่า **“ใครกอดแม่แปรกอกแตกตาย ใครปาดป้ายด้วยมินหม้อเหมือนแมวคราว”** และในนิราศเมืองแกลงตอนหนึ่ง ระบุว่า **“เหมือนชื่อตั้งหลังพิหารเขียนถ่านไฟด้วยน้ำใจเหมือนมินหม้อทรชน”** นอกจากนี้ มินหม้อในบางสำเนียงก็ออกเสียงว่า “หมินหม้อ” ตัวอย่างเช่น คำพังเพยของภาคเหนือที่ว่า **“ปากเป็นธรรมใจดำเหมือนหมินหม้อ”** หมายความว่า พูดจาไพเราะแต่จิตใจไม่ดี ในปัจจุบันคำว่า “ดำเหมือนมินหม้อ” ถูกเรียกผิดเพี้ยนเป็น “ดำเหมือนดินหม้อ” ดังที่ ประทีป ชุมพล ได้อธิบายเกี่ยวกับความเข้าใจผิดในการเรียกชื่อสีดำประเภท

นี้ว่า “ยังมีอีกมากมายที่คนปัจจุบันไม่เข้าใจจำนวนคนโบราณ อย่างเช่นคำว่า “**ดำเหมือนมินหม้อ**” **มินหม้อคือเขม่าดำที่ติดกันหม้อ** แต่คนปัจจุบันไม่เข้าใจ กลับกล่าวว่า “**ดำเหมือนดินหม้อ**” ซึ่งเปลี่ยนไปโดยไม่รู้ความหมายจริงๆ” (ประทีป ชุมพล, 2553) นอกจากนี้ สีดำจากมินหม้อยังมีความเกี่ยวข้องกับ ประเพณีการเกิดของคนไทยมาตั้งแต่สมัยโบราณ กล่าวคือ ความเชื่อเกี่ยวกับแม่ซื้อ ซึ่งเป็นผีที่คอยรังแกเด็กจึงต้องทำพิธีขับไล่ เรียกว่า “พิธีทิ้งข้าวแม่ซื้อ” โดยใช้ข้าวสุกปากหม้อปั้นเป็นก้อนทั้งหมด 4 ปั้น ทำปั้นละสี่ มีสีขาวย คือสีเดิมของข้าว สีแดง ที่ผสมกับปูนแดง สีเหลืองที่ผสมกับขมิ้น และสีดำที่ผสมกับมินหม้อ แล้วกล่าวคำ ฟาดเคราะห์พร้อมวนข้าวรอบตัวเด็กที่ละก้อน จากนั้นขว้างข้าวข้ามหลังคาเรือนไป ที่ละก้อนจนครบ 3 ก้อน ส่วนก้อนสีดำขว้างลงใต้ถุนหรือโยนไปยังพื้นดินตรงไหนก็ได้ (กรมศิลปากร, 2557)

3) “**สีดำถ่าน**” เป็นคำที่ใช้เปรียบเทียบความดำของสีผิว ในอดีตคนไทยใช้ถ่านสำหรับหุงต้มประกอบอาหาร มีทั้งถ่านไม้และถ่านจากกะลามะพร้าว ขึ้นอยู่กับประเภทของป่าไม้ในแต่ละภูมิภาคอันเป็นแหล่งวัตถุดิบสำคัญในการผลิตถ่าน เช่น ถ่านไม้โกกงางที่ได้จากป่าชายเลน ถ่านไม้ไผ่จากป่าไผ่ ถ่านไม้กระดังงา ถ่านไม้มะขาม เป็นต้น ในอดีตคนไทยนิยมจุดไฟ ด้วยตะบันไฟและหินเหล็กไฟ สมัยนั้นจะมีหาบเร่ขายนุ่นขายสำลีและไม้น้ำมันที่ติดไฟง่าย ซึ่งชาวบ้านจะซื้อมาทำขลุ่ยเชื้อไฟกันกระทั่งเข้าสู่ยุคของไม้ขีดไฟและไฟแช็กตามลำดับ (หนังสือพิมพ์ไทยรัฐ ฉบับประจำวันที 19 กรกฎาคม 2558 เรื่อง “ประวัติศาสตร์การจุดไฟของมนุษยชาติ”) **ที่มาของการเรียกชื่อสีดำจากแร่ธาตุและหิน**

4) “**สีดำนิล**” นิลเป็นอัญมณีชนิดหนึ่งที่มีสีดำเงา โดยค่านิยมของคนไทยสมัยก่อนให้คุณค่ากับผู้หญิงงามว่าจะต้องมีฟันดำอันเกิดจากการกินหมาก ดังตัวอย่างคำประพันธ์จากบทชมโฉมนางสีดาในวรรณคดี เรื่อง รามเกียรติ์ ความว่า “**พิศเนตรดั่งเนตรมฤคิน พิศทนต์ดั่งนิลอันเรียบราย**” ส่วนในวรรณคดีเรื่อง “พระสุธน-มโนราห์” ระบุว่า “**ศรเนตรเสมอศร นิลเนตรของยรร ยงยลยัปพรรณ ระลุยกามกามา**” และในเรื่องพระลอ จากบทชมโฉมพระเพื่อนพระแพง ความว่า

“เกศาตำระยับขลับเป็นมัน ทนตั้นเปรียบสัมนินิล” โดยในสมัยก่อนพินคำถือเป็นที่ยินยอมมาก ดังมีคำกล่าวที่ว่า **“ขอให้พินดำเหมือนลูกหว้า ขอให้ปัญญาเหมือนพระมโหสถ”** ด้วยเหตุนี้คนไทยส่วนใหญ่จึงมีหมากพุดติดตัว เพราะหมากคือสัญลักษณ์ของความนับถือและมิตรภาพ ดังจะเห็นได้จากภาพวาดตามผนังวัดมักแสดงภาพผู้ใหญ่ที่นั่งล้อมวงกินหมาก หรือกษัตริย์เวลาเสด็จจะมีคนถือถาดหมากติดตาม ส่วนในพระราชพิธีราชาภิเษกมีถาดหมากเป็นเครื่องแสดงฐานะทางสังคมว่าใครที่มียศถาบรรดาศักดิ์สูง หรือเวลาใครมาเยี่ยมบ้านเจ้าของบ้านจะแจกหมากเป็นสัญลักษณ์ของความปรารถนาดี เป็นต้น (สุทัศน์ ยกส้าน, 2551)

ทั้งนี้ นิโกลาส์ แชรแวส (Nicolas Gervaise) นักเดินทางชาวฝรั่งเศสที่มากรุงศรีอยุธยาสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ได้บันทึกไว้ในบทที่ 7 เรื่องการย้อมพินให้ดำของคนไทยว่า สิ่งที่ทำให้หญิงสยามไม่อาจทนดูพวกเราได้ คือพวกเรามีพินขาว เพราะพวกนางเชื่อกันว่าภูตผีปิศาจเท่านั้นมีพินขาว และเป็นเรื่องที่น่าอัปยศที่มนุษย์จะมีพินขาวเหมือนสัตว์เดรัจฉาน ดังคำกล่าวที่ว่า “คนไม่กินหมากปากยังคงนางฝักกระสือปากขาวพินขาว” หรือ “หมานะซีที่มีพินขาว” เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 จะเสด็จประพาสยุโรปเป็นครั้งแรกในปีพุทธศักราช 2440 ได้ทรงชุดพระทนต์ซึ่งเป็นสีดำเพราะกินหมากออกจนขาวสะอาด เพราะชาติตะวันตกไม่นิยมคนที่มีพินสีดำ ดังปรากฏหลักฐานในพระราชหัตถเลขาของพระองค์เอง ที่ทรงมีถึงสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ เป็นฉบับแรก หลังจากที่ทรงชุดพระทนต์ให้ขาวแล้ว หมอไรเตอร์ ได้กราบทูลว่า ทรงดูหนุ่มขึ้นอีกเหมือนมีพระชันษาเพียง 30 พรรษาเท่านั้น เจ้านายและขุนนางอื่นต่างพากันขัดตามเสด็จโดยทั่วหน้ากัน แต่เมื่อเสด็จกลับมาเมืองไทยก็ยังคงเสวยหมากหรือพระศรีเหมือนเดิม อย่างไรก็ตามการกินหมากในไทยเริ่มถูกห้ามในสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ตามนโยบายรัฐนิยมให้เลิกกินหมากและตัดต้นหมากทิ้ง โดยรัฐบาลสั่งห้ามขายพลู ห้ามทำสวนพลู และสวนหมาก เพื่อให้คนไทยเป็นอารยชน เหตุผลคือ การกินหมากทำให้พินดำไม่ขาวอย่างฝรั่งและต้องบ้วนทิ้งเรี่ยราดตามท้องถนน ทำให้ไม่มีระเบียบ วัฒนธรรมการไว้พินดำจากการกินหมากของคนไทยจึงเริ่มเลือนหายไป นอกจากนี้สีของนิลจะ

ถูกนำมาเปรียบเทียบกับพินคำของคนไทยสมัยก่อนแล้ว ยังมีสัตว์ในวรรณคดีอีกชนิดหนึ่งที่มีเกล็ดสีดำเหมือนกับนิล กล่าวคือ “ม้านิลมังกร” ในวรรณกรรมเรื่อง “พระอภัยมณี” ของสุนทรภู่ ดังคำประพันธ์ที่บรรยายถึงลักษณะของม้านิลมังกร ความว่า “เขียวเป็นเพชรเกล็ดเป็นนิลลื่นเป็นปาน..ให้ชื่อว่าม้านิลมังกร จงถวาว **พูนสวัสดิ์แก่นัดดา**” แสดงให้เห็นว่าการเปรียบเทียบความดำกับสีของนิลนั้นเกิดขึ้นตั้งแต่ก่อนสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นแล้ว (หนังสือพิมพ์ไทยรัฐ ฉบับประจำวันที 20 กันยายน 2557 เรื่อง “ม้ามังกร”)

5) “**สีดำดับเปิด**” เป็นการเทียบเคียงสีผิวกับหินเนื้อแข็งสีดำชนิดหนึ่งที่มีชื่อว่า “หินดับเปิด” โดยสารานุกรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่มที่ 12 อธิบายว่า ดับเปิดเป็นชื่อเรียกหินชนิดหนึ่งในบริเวณแหล่งแร่ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย หินเป็นมันสีเทาแก่เกือบดำ และหนักดูคล้ายดับเปิด ชาวบ้านจึงเรียกว่าหินดับเปิด ในทางวิชาการหินดับเปิด คือ หินบะซอลต์ ซึ่งเป็นหินอัคนีชนิดหินภูเขาไฟ เกิดจากหินหนืดภายในโลกที่พุ่งขึ้นมาสู่ผิวโลก แล้วไหลเป็นลาวาปกคลุมพื้นที่บริเวณนั้นๆ เมื่อเย็นตัวเกิดเป็นชั้นหนา มีลักษณะเนื้อละเอียดเป็นมัน จึงเรียกผู้ที่มีผิวกายดำคล้ำว่า “ดำดับเปิด” จนเป็นที่มาของการเรียกสีดำเงาแดงว่า “สีดำดับเปิด” ดังจะเห็นได้จากคำประพันธ์ในนิราศพระปฐมของหลวงจักรปาณี ความว่า “**เขวาสาวชาวโคกไพรกปูนา ดำมะละกาเหลือแสนแนบดับเปิด**” (สำนักพิมพ์มติชน, 2547)

6) “**สีสัมฤทธิ์เดช**” หรือสัมฤทธิ์ดำ เป็นสีดำที่มีความใกล้เคียงกับสีนิลที่มีมาจากสำริด คือ โลหะที่พบตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ มีส่วนผสมระหว่างทองแดงและดีบุก แต่ภายหลังนำมาใช้เรียกในความหมายเดียวกับ “สัมฤทธิ์” ที่แปลว่า สำเร็จด้วย เนื่องจากต้องนำโลหะนานาชนิดมาหลอมรวมจนสำเร็จเป็นเนื้อเดียวกัน มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับการสร้างพระพุทธรูปหรือพระเครื่องมาตั้งแต่สมัยโบราณ โดยแยกกลุ่มสีสัมฤทธิ์ออกเป็น 5 เฉดหลัก ประกอบด้วย สีสัมฤทธิ์ผล คือ สัมฤทธิ์แดง หรือตรีโลหะ มีความหมายมงคล หมายถึง พระรัตนตรัย เป็นทองสัมฤทธิ์เนื้อสามผสมด้วยโลหะธาตุ 3 ชนิด คือ ทองแดง เป็นส่วนใหญ่และเจือด้วยเงินกับทองคำ สัมฤทธิ์ตระกูลนี้มีวรรณะแดงคล้ายนาก แต่มีผิวเจือด้วยวรรณะ

คล้ายคล้ายสีมะขามเปียก โบราณถือว่าเป็นมงคลวัตถุอำนาจผลด้านเมตตามหานิยม ซึ่งพระพุทธรูปสมัยอุทองโดยเฉพาะพระพุทธรูปอุทองหน้าแก้มักสร้างด้วยเนื้อนี้, สัมฤทธิ์โชค คือ สัมฤทธิ์เหลือง เป็นโบราณนิยามหมายถึงเบญจขันธุ์ หรือขันธุ์ 5 ประกอบด้วย รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นทองสัมฤทธิ์เนื้อห้า ประกอบด้วย ปญจโลหะ ได้แก่ส่วนผสมโลหะ 5 อย่างคือ ดีบุก พรอท ทองแดง เงิน และทองคำ มีวรรณะเหลืองคล้ายเนื้อกลองมโหระทึก หรือขันลงหิน เป็นสัมฤทธิ์ที่ให้คุณด้านลาภผลกับความสำเริง พระพุทธรูปสกุลช่างสุโขทัยบางยุคและพระเชียงแสนนิยมสร้างด้วยเนื้อนี้ สีสัมฤทธิ์ศักดิ์ คือ สัมฤทธิ์ขาว ผสมจากโลหะเจ็ดชนิดเรียก สัตโลหะ เป็นมงคลนามหมายถึง โทษฆงค์ 7 คือ องค์กรธรรมเป็นเครื่องตรัสรู้ มี 7 ประการ ได้แก่ สติ ธรรมวิจยะ วิริยะ ปิติ ปัสสัทธิ สมาธิ และอุเบกขา สัมฤทธิ์ศักดิ์เป็นทองสัมฤทธิ์เนื้อเจ็ดประกอบด้วยส่วนผสมโลหะ 7 อย่างคือ ดีบุก สังกะสี เหล็กละลายตัว พรอท ทองแดง เงิน และทองคำ สัมฤทธิ์ตระกูลนี้มีวรรณะหม่นคล้ำแต่มีแววววรรณะขาว ผสมผสานอยู่ ถือกันว่าอำนาจผลในด้านอำนาจ, สีสัมฤทธิ์คุณ คือ สัมฤทธิ์เขียว ได้จากนวลโลหะหมายถึง นัยของธรรมอันสูงสุดในพระศาสนา อันได้แก่ นวโลกุตรธรรม อันมี มรรค 4 ผล 4 นิพพาน 1 สัมฤทธิ์คุณเป็นทองสัมฤทธิ์เนื้อเก่าเช่นเดียวกับสัมฤทธิ์เดช ประกอบด้วย ชิน เจ้าน้ำเงิน (เป็นแร่ธาตุสีขาวคล้ายเงินบริสุทธิ์ เนื้อคล้ายตะกั่ว ลักษณะขดเป็นขี้นก) เหล็กละลายตัว (เป็นแร่ธาตุที่เกิดในน้ำเป็นส่วนใหญ่ จะทำให้น้ำมีรสเปรี้ยวจัด ลักษณะเป็นก้อนเล็กคล้ายก้อนหิน สีออกดำเงา ถ้าทำเป็นเกล็ดผง จะมีเงาเป็นมันเลื่อม) พรอท สังกะสี บริสุทธิ์ ทองแดง เงิน และทองคำ และสีสัมฤทธิ์เดช คือ สัมฤทธิ์ดำ เป็นนวลโลหะ ผิวนอกเมื่อเจอโอxygenจะกลับเป็นสีคล้ำเหมือนนิลดำ ทั้งยังพบชื่อเรียกอื่น ได้แก่ สัมฤทธิ์เนื้อกลับ สัมฤทธิ์ตีนกา หรือสัมฤทธิ์เหล็กอีกด้วย โดยสูตรผสมเนื้อสัมฤทธิ์เดช หรือนวลโลหะที่เป็นตำรับของสมเด็จพระพนรัตน์ วัดป่าแก้ว ยุคกรุงศรีอยุธยาได้ตกทอดมาอยู่กับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม สมเด็จพระพุฒาจารย์ (มา) ครั้งยังเป็นพระมงคลทิพมยุณี วัดจักรวรรดิราชาวาส และสมเด็จพระสังฆราช (แพ) วัดสุทัศน์เทพวราราม ครั้งยังเป็นพระเทพโมลี ตามลำดับ (รวม วัชรประดิษฐ์, 2553)

7) “**สีเหล็กไหล**” เป็นแร่ธาตุศักดิ์สิทธิ์ตามความเชื่อของคนไทย มีมากมายหลายชนิดแต่ที่เชื่อกันแพร่หลายที่สุดนั้นจะฝังตัวอยู่ในถ้ำมีลักษณะสีดำ คล้ายนิล ตามที่คณะคนโบราณการเก็บและถลุงเหล็กไหลอันตรายถึงชีวิต ดังคำกลอนในโคลงนิราศสุพรรณของสุนทรภู่ กวีเอกของไทยที่ได้ถ่ายทอดประสบการณ์เมื่อครั้งบวชเป็นพระเดินทางไปยังเมืองสุพรรณบุรี ได้พบเตาถลุงเหล็กไหล โดยเจ้าของเตาเป็นพระสงฆ์ที่มรณภาพเพราะเล่นแร่แปรธาตุ ความว่า **“เหล็กไหลได้แต่บ้าหาแสวง ถูกแร่แม่สารแสลง เหล็กคล้าย”** คนสมัยก่อนเชื่อกันว่าเหล็กไหลมีอำนาจด้านความอยู่ยงคงกระพัน ดังในเสภาเรื่องศรีธนญไชยเชียงเมียงกล่าวว่า **“อาบว่านปรุงยาทั้งอาคม ปากก็อมเหล็กไหลได้อยู่คง”** จะเห็นได้ว่า การเรียกชื่อโตนสีดำของคนไทยสมัยโบราณมีที่มาจากแร่ธาตุและทรัพยากรธรณีเป็นจำนวนมาก สะท้อนให้เห็นถึงภูมิปัญญาและวิถีคิดของไทยสมัยโบราณที่รู้จักนำทรัพยากรเหล่านี้มาใช้ให้เกิดประโยชน์ รวมถึงสนองต่อความเชื่อเรื่องสิ่งเหนือธรรมชาติและหลักศาสนาอีกด้วย (ทองใบ แทนมณี, 2563)

ที่มาของการเรียกชื่อสีดำจากสัตว์

8) “**สีดำปีกแมลงภู่**” นำมาใช้เปรียบเทียบความสวยงามของเส้นผมที่ดกดำ ดังปรากฏในลิลิตเพชรมงกุฎ ของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ความว่า **“รางวัลปรางทองเปรียบ ริมโอษฐ์เรียบไรหนด์ ทันต์ดำกลแมลงภู่ โอษฐ์แดงดุจจ๋แย้ม”** ส่วนในกลบทบัวบานกลีบขยาย พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 ระบุว่า **“เจ้างามทนต์กลนิลช่างเจียรระไน เจ้างามเกษดำประไพเพียงภูมริน”** ซึ่งคำว่า “ภูมริน” มีความหมายว่า “แมลงภู่” ขณะที่อีกเจ็ดสีอันมีที่มาจากแมลงเช่นกัน คือ 9) “**สีดำเหนียง**” เป็นการเปรียบเทียบกับสีดำของแมลงปีกแข็งชนิดหนึ่งที่มีชื่อว่า “เหนียง” ลักษณะมีสีดำทั้งตัว คนไทยบางพื้นที่นำมาแกงรับประทาน

10) “**สีดำขนนกาน้ำ**” มีที่มาจากสีดำของขนนกาน้ำ ซึ่งเป็นนกขนาดกลางถึงใหญ่ มีลักษณะทั่วไปคล้ายอีเกา กินปลาเป็นอาหาร ส่วนมากมีขนสีดำ บางชนิดเป็นลายขาวดำ มักอาศัยอยู่บริเวณป่าชายเลนและแหล่งน้ำอื่นๆ ในประเทศไทยพบ

ทั้งหมด 3 ชนิด คือ นกกาน้ำเล็ก นกกาน้ำปากยาว และนกกาน้ำใหญ่ แต่ชนิดที่พบได้บ่อยคือ นกกาน้ำเล็ก มักดำลงไปใต้น้ำเพื่อจับปลาเป็นอาหาร แต่ขนของนกกาน้ำจะไม่มีน้ำมันเคลือบกันน้ำได้เหมือนเป็ด ดังนั้น เมื่อโผล่ขึ้นมาจากน้ำทุกครั้งมันจะกางปีกออกเพื่อผึ่งให้แห้ง จึงเป็นที่มาของการเรียกชื่อสัตว์ประเภทนี้ว่า “สัตว์ขนนกกาน้ำ” ดังปรากฏในคำประพันธ์ เรื่อง “โคลงโลกนิติ” ความว่า *“กาน้ำดำดิ่งดั้นเอาปลา กาบคิดใคร่หา เสพบ้าง”* ส่วนในวรรณกรรม เรื่อง “ความพยายาม” ได้ระบุว่า *“ผมซึ่งแต่ก่อนดำเป็นมันประดุจขนกาน้ำนั้น บัดนี้ขาวเหมือนสำลี แต่ทว่ายังคงงามคงอยู่อย่างเดิม”* (พระยาสุรินทรราชา, 2514) อย่างไรก็ตาม มีการเรียกสัตว์อีกชนิดหนึ่งที่มีความคล้ายคลึงกับสัตว์ขนนกกาน้ำ ได้แก่

11) “**สัตว์ปีกกา**” ลักษณะเป็นสัตว์เงา คล้ายกับสีของปีกนกกาน้ำแต่มีความเงาวาวอยู่ในสีขน ปรากฏใช้ในการเรียกสีขนของแมวดำชนิดหนึ่งซึ่งเรียกว่า “แมวนิลจักร” ดังคำประพันธ์ที่ว่า “นิลจักรบอกชื่อช้อย ลักษณะ กายดุจกลปีกกา เทียบแท้” นอกจากนี้ สัตว์ปีกกาที่ใช้เรียกชื่อม้าสีดำนอกด้วย เรียกว่า “ม้าดำปีกกา” เป็นหนึ่งใน 3 สีสำคัญของม้าดำ นอกจากม้าสวาด ซึ่งมีสีดำอ่อนแกมเทา และม้าเขียว ที่มีสีดำแต่ตามข้างลำตัวและท้องมีสีแดงปะปน

12) “**สีดำหมึก**” เป็นอีกหนึ่งการเรียกชื่อสีดำที่มีความเก่าแก่ เนื่องจากน้ำหมึกเป็นของเหลวที่ผลิตโดยหมึก ซึ่งจะประกอบไปด้วยเมลานินที่ความเข้มข้นสูง ปลาหมึกใช้น้ำหมึกในการป้องกันตัวเมื่อถูกคุกคามโดยศัตรูผู้ล่า โดยพ่นน้ำหมึกไปยังทิศทางของผู้ล่า สารเมลานินจะให้น้ำเป็นสีขุ่นเข้มเพื่ออำพรางตัว มนุษย์นำมาใช้ประโยชน์เป็นสีดำผสมยางไม้เป็นเป็นแท่ง นำมาผสมละลายกับน้ำเพื่อใช้ตัดเส้นดำที่เป็นส่วนละเอียด เป็นสีที่นำเข้ามาจากประเทศจีน ซึ่งมีวิวัฒนาการยาวนานเกือบ 2,000 ปี นับตั้งแต่สมัยฮั่นตะวันออกจนถึงปัจจุบัน ซึ่งการเขียนตัวอักษรจีนและภาพสัญลักษณ์ด้วยฟู่กันและหมึกสีดำถูกยกฐานะให้เป็นงานวิจิตรศิลป์ ภายหลังจากมีการดาษากำเนิดขึ้นครั้งแรกของโลกเมื่อราวปีคริสต์ศักราช 200 ทั้งนี้ ในอดีตเขม่าดำที่มีคุณภาพจะได้มาจากการเผาต้นสนในเตาหลอมหมึก โดยนำหม้อดินเผามารมควันกลับไปมาเหนือเตาหลอม เมื่อเกิดเขม่าจับที่หม้อดินเผาจะใช้ขนแปรงปิดเขม่า

ที่ติดอยู่ แล้วนำมาผสมกาวที่ทำจากเขาสัตว์หรือหนังสัตว์ ตามหลักฐานทางโบราณคดีพบว่า มีร่องรอยการใช้สีดำจากน้ำหมึกเป็นครั้งแรกในสุสานที่เขตมณฑลส่านซีทางตะวันตกเฉียงเหนือของจีน โดยนักโบราณคดีขุดพบเครื่องมีอวาดเขียนที่ใช้หมึก ประกอบด้วย หินที่ใช้ฝนหมึกและเศษของแท่งหมึกที่แตกหักหลงเหลืออยู่ในสุสานดังกล่าว ซึ่งในวรรณคดีของไทยปรากฏการเรียกชื่อสีนี้ในวรรณคดีเรื่อง “ขุนช้างขุนแผน” ตอน ขุนช้างถวายฎีกา ความว่า **“เจ้าพลายงามตามรับจ๊กกลับมา ที่นี้หน้ำจะดำเป็นน้ำหมึก”** นอกจากนี้ยังมี “สีมอหมึก” “สีฝ่านหมึก” และ “สีมอหมึกอ่อน” เกิดจากการผสมกันระหว่างสีดำเข้ากับสีขาว สำหรับคำว่า “มอ” และ “ฝ่าน” เป็นศัพท์เทคนิคของช่างไทยสมัยโบราณ เพื่อใช้เรียกนำหน้าสีที่เจือด้วยสีขาวให้อ่อนลง เช่น สีมอคราม หมายถึง สีครามอ่อน, สีมอหมึก หมายถึง สีหมึกอ่อน เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีคำศัพท์เฉพาะของช่างไทยสำหรับใช้ผสมสีไทยโบราณมากมาย ได้แก่ “เจือ” คือการผสมสีที่ 3 ลงไปในการผสมสีหลัก 2 สี เช่น เจือดำต่อมาคือ “ถ่วง” เป็นการลดค่าสีที่จะใช้ให้เข้มขึ้นด้วยการใช้สีดำหรือสีคู่ตรงข้าม เช่น การถ่วงดำ อีกเทคนิควิธีคือ “โอบ” หมายถึง การลงสีบางๆ ไปบนสีที่รองพื้นไว้ก่อนหน้า เพื่อให้สีรองพื้นช่วยขับสีที่โอบลงไป ให้มีความสดใสมากกว่าการระบาย เช่น ทาสีดำรองพื้นแล้วโอบสีรองทอง ต่อมาคือ “อม” เป็นการเรียกสีที่เพิ่มต่อท้ายสีหลัก เช่น สีดำอมเทา นอกจากนี้ยังมีคำว่า “ขับหนุ่น” คือเทคนิคการทำให้สีที่ระบายมีความโดดเด่นขึ้น เช่น สีรองทองต้องขับหนุ่นด้วยสีดำ หมายความว่า ทาสีดำแล้วจึงลงสีรองทอง เป็นต้น (กระทรวงวัฒนธรรม, 2559)

ที่มาของการเรียกชื่อสีดำจากพืช

13) **“สีดำมะเกลือ”** สำหรับเสื้อผ้าเครื่องแต่งกายของคนไทยในอดีตที่เป็นสีดำหรือสีเทามักเกิดจากภูมิปัญญาในการย้อมโคลนซึ่งมีสีเข้มอ่อนแตกต่างกันไปตามลักษณะของดินโคลนในแต่ละพื้นที่ บางก็ย้อมสีดำด้วยผลมะเกลือ เป็นพืชชนิดหนึ่งที่รู้จักกันดีในการย้อมผ้ามาแต่โบราณ ดังได้ยืมเสมอที่เรียกผ้าสีดำว่าสีมะเกลือ โดยเฉพาะในการทอผ้าไหม สีดำจะเป็นสีหลักในการใช้เป็นเส้นยืน สำหรับทอผ้าไหม

สีพื้น หรือผ้าที่ทอลวดลายต่างๆ ในสมัยโบราณในการย้อมเส้นไหมให้ได้สีด้าจากผลมะเกลือ จะต้องย้อมซ้ำประมาณ 30 ครั้ง โดยตำผลมะเกลือให้ละเอียดแล้วใส่ภาชนะ ต้มกับน้ำจากนั้นนำผ้าที่จะย้อมชุบน้ำบิดให้หมาดใส่ลงไปต้มแล้วย้อมซ้ำไปมาหลายครั้งเพื่อให้สีด้าสนิทยิ่งขึ้น บางตำราบอกว่าให้ตำลูกกระเม็งผสมไปกับลูกมะเกลือ สีด้าที่ได้จะติดทนนานมีคุณภาพมากขึ้นกว่าเดิม ทั้งนี้ ตามความเชื่อของคนไทยในอดีตระบุว่าให้แต่งกายด้วยเสื้อผ้าสีด้าในวันเสาร์เพื่อเสริมสิริมงคล ดังจะเห็นได้จากคำประพันธ์ใน “ระบาสวัสดิ์รักษานักรบ” หรือ “ระบาสวัสดิ์สงคราม” เป็นคำกลอนสุภาพ ซึ่งสันนิษฐานว่าสุนทรภู่เป็นผู้แต่งถวายเจ้าฟ้าอาภรณ์ พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ความว่า “วันเสาร์ทรงดำจิ้งล้าเลิศแสนประเสริฐเสียนศึกจะนึกขาม” ส่วนในบทละคร เรื่อง อิเหนา ตอน ซีกะหมังกุหนิง ระบุว่า “ภูษายกพื้นดำอาไฟ สอดใส่ฉลององค์ทรงวันเสาร์” เนื่องจากการทำศึกสงครามในอดีตทหารนิยมสวมเสื้อผ้าสีด้าในการออกรบเพื่อข่มขวัญข้าศึกศัตรู ทั้งยังมีความเชื่อว่าสีด้าเป็นสัญลักษณ์ของผู้มีความรู้ เห็นได้จากคำปาฐกถา เรื่องงานมหาดไทยสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ โดย ประเสริฐ กาญจนดุล ฒ พระที่นั่งศิวโมกข์พิมาน เมื่อวันที่ 8 กรกฎาคม 2505 ได้กล่าวถึงสีประจำกระทรวงมหาดไทยไว้ว่า “เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะพระราชทานสีประจำกระทรวงแก่เจ้ากระทรวงต่างๆ ได้พระราชทานพระบรมราชวโรกาสแก่กรมสมเด็จพระเล็กราชเลือกสีประจำกระทรวงมหาดไทยก่อนกระทรวงอื่น กรมสมเด็จพระเล็กราชเลือกสีด้า โดยทรงถือคติอันเป็นความเชื่อเนื่องจากวัฒนธรรมอินเดียว่าสีด้าเป็นสีของนักปราชญ์ พวกพราหมณ์ในอินเดียแต่งกายด้วยเครื่องขาว แต่พวกปริพาชกคือผู้รู้ใช้เครื่องดำ จะมีผิดแผกไปบ้างก็เป็นส่วนน้อย เหตุผลประกอบของความเชื่อนี้มีอยู่ว่านักปราชญ์เขาต้องการดีในไม่ใช้ดินอก” (ประเสริฐ กาญจนดุล, 2506)

นอกจากนี้ เสื้อผ้าสีด้าของคนไทยยังเป็นสัญลักษณ์แสดงออกถึงการไว้ทุกข์ และแสดงความเสียใจในพิธีศพอีกด้วย โดยเป็นวัฒนธรรมที่รับมาจากชาติตะวันตก เพราะในอดีตคนไทย เहांที่พบหลักฐานขณะนี้มี 3 แบบ ได้แก่ ชุดดำตามแบบฝรั่ง, ชุดขาวตามแบบจีนกับอินเดีย, ชุดสีต่างๆ ตามแบบพื้นเมืองดั้งเดิม แต่ไม่ได้ใช้สีด้า

แค่เพียงสี่เดียวเท่านั้น เพราะหมายรวมถึงสีขาว สีนํ้าเงินหรือม่วงเข้ม เพื่อแบ่งแยกความสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์ที่มีกับผู้ตายได้อีกด้วย กล่าวคือ การไปร่วมพิธีศพของผู้มีอาวุโสหรืออายุมากกว่าจะสวมใส่เสื้อผ้าสีขาว แต่ถ้าหากไปร่วมพิธีศพของผู้ตายที่มีอาวุโสหรืออายุน้อยกว่าจะสวมใส่เสื้อผ้าสีดำ ส่วนกรณีที่ไม่ได้เป็นญาติเกี่ยวข้องกับผู้ตายจะนุ่งผ้าสีนํ้าเงินหรือสีม่วงแก่แล้วสวมเสื้อสีขาว แต่ถ้ามีความสนิทสนมกับผู้ตายจะนุ่งผ้าสีดำแล้วสวมเสื้อสีขาว ทำให้ผู้มาร่วมงานสามารถรู้ทันทีว่าผู้นั้นเกี่ยวข้องกับใกล้ชิดกับผู้ตายอย่างไร (คันสนีย์ วีระศิลป์ชัย, 2554) แต่มีกรณียกเว้น คือ ในสมัยรัชกาลที่ 1 ทรงแต่งขาวไว้ทุกข์ในงานพระราชทานเพลิงศพสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ กรมขุนศรีสุนทรเทพ และในสมัยรัชกาลที่ 3 ทรงแต่งขาวไว้ทุกข์ในงานพระราชทานเพลิงศพสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ กรมหมื่นอภัยสุทธาเทพ ทั้งที่พระมหากษัตริย์จะต้องทรงพระภูษาดำ เพื่อเป็นการแสดงออกว่าทรงรักและอาลัยในสมเด็จพระเจ้าลูกเธอยิ่งนัก อย่างไรก็ตาม สันนิษฐานว่าประเพณีการแต่งกายสีดำ และนํ้าเงินเพื่อไว้ทุกข์นี้ ไทยน่าจะรับมาจากจีน ซึ่งก็มีคิดว่าสีขาวเป็นสีไว้ทุกข์ใหญ่ ส่วนสีดำและนํ้าเงินเป็นสีไว้ทุกข์รองลงมา ซึ่งในหนังสือประเพณีเนื่องในการเกิดและประเพณีเนื่องในการตายของเสถียร โกเศศ ระบุว่า คนไทยนุ่งทั้งสีขาวสีดำ และสีอื่นๆ ไปงานศพ เพิ่งจะนิยมเฉพาะสีดำในสมัยจอมพล ป.พิบูลสงคราม แต่หากพิจารณาถึงที่มาของการสวมเสื้อผ้าสีดำเพื่อการไว้ทุกข์ นักโบราณคดีฝรั่งสันนิษฐานว่าเกิดจากสีผิว เพราะคนผิวขาวยุคแรกนิยมทาตัวด้วยสีดำในงานศพเพื่อแยกความแตกต่างระหว่างคนกับวิญญาณ ทำนองเดียวกันคนแอฟริกันผิวดำบางเผ่าที่ทาตัวด้วยสีขาวให้ตรงข้ามกับสีผิวธรรมชาติที่มีอยู่ เป็นการเสี่ยงไม่ให้วิญญาณเห็นและเข้าสิง แม้ในศตวรรษนี้ก็ยังคงพบเห็นการปฏิบัติเช่นนี้ของคนผิวดำ ส่วนคนผิวขาวเปลี่ยนจากการทาสีตามตัวมาเป็นสวมเสื้อผ้าสีดำแทน (ชาติชาย อนุกุล, 2552)

14) “สีดํ้ารัก” มีลักษณะเป็นสีดำสนิท ได้จากยางไม้ของต้นรัก ซึ่งคนไทยมีภูมิปัญญาในการนำยางรักมาใช้ในการเคลือบผิววัตถุมาตั้งแต่สมัยโบราณ ด้วยคุณสมบัติป้องกันการรั่วซึมและทนทานต่อสภาพดินฟ้าอากาศ เช่น เครื่องจักสาน เครื่องปั้นดินเผา เครื่องหนัง เป็นต้น ทั้งนี้ รักสามารถจำแนกได้ออกเป็นหลากหลาย

ประเภท ได้แก่ “รักน้ำเกลี้ยง” คือ รักดิบที่ผ่านการกรองและได้รับการซับน้ำเรียบร้อยแล้ว ต่อมาคือ “รักสมุก” เกิดจากรักน้ำเกลี้ยงผสมกับสมุก มีลักษณะเป็นของเหลวข้น อีกชนิดหนึ่ง คือ “รักเกลี้ยง” เป็นรักน้ำเกลี้ยงผสมกับสมุกถ่านใบตองแห้งปน หรือ “สมุกดิบ” ใ้ยาแฉวนบนพื้นก่อนปิดทองคำเปลว นอกจากนี้ยังมี “รักเซ็ด” คือ รักน้ำเกลี้ยงนำมาเคี่ยวไฟเพื่อไล่น้ำให้ระเหยออกมาจนได้เนื้อรักชั้นเหนียว สำหรับทำชักเงาผิวหน้างานเครื่องรัก และ “รักใส” คือ รักน้ำเกลี้ยงที่ผ่านการสกัดให้สีอ่อนจาง มีเนื้อโปร่งใสกว่ารักน้ำเกลี้ยง โดยสีตัวละครในเรื่องรามเกียรติ์ที่มีสีกายเป็นสีดำนํ้ารัก ได้แก่ นิลพัท ลิงที่มีเขี้ยวแก้วเหมือนกับหนุมาน เป็นต้น (สุรศักดิ์ เจริญวงศ์, 2559) และอีกเชดสีดำนํ้าที่มีมาจากพืชเช่นกัน คือ 15) “สีดาตตะโก” “ดําเป็นตตะโก” เป็นการเรียกเปรียบเทียบกับสีเปลือกลำต้นของต้นตตะโก ซึ่งเป็นไม้ตัดที่คนไทยในอดีตนิยมปลูกไว้ทางทิศใต้ เนื่องจากต้นตตะโกนามีกิ่งก้านที่อ่อนพอสอดการนำไปทำไม้ตัด เพราะเชื่อว่าบ้านใดปลูกไว้จะทำให้คนในบ้านมีความอดทน เข้มแข็งและอายุยืนเหมือนต้นตตะโก ปรากฏอยู่ในกาพย์ห่อโคลงนิราศธารทองแดง ของเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศรไชยเชษฐาสุริยวงศ์ ความว่า “ซงโคตะโกตะขบหัวว่า ต้นตุมกามาฝากลง ขอบกลด้นมหาหงส์ มะเตื่อดูกุลกนมแมว” (ฉันทน์ทิพย์ วีระกุล, 2551)

ขณะที่หมู่สีเทา ซึ่งพัฒนามาจากการผสมกันระหว่างสีดําและสีขาวปรากฏการใช้เรียกชื่อสีนี้ครั้งแรกในสมัยรัชกาลที่ 1 ตามข้อมูลจากงานวิจัยของศุภมาส เอ่งฉ้วน ที่ศึกษาการเรียกชื่อสีไทยตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ธนบุรี และรัตนโกสินทร์ พบว่ามีที่มาของการเรียกชื่อสีหลากหลายรูปแบบ ทั้งที่มาจากสัตว์ พืช ปรากฏการณ์ธรรมชาติ รวมทั้งแร่ธาตุและโลหะ มีจำนวนทั้งสิ้น 11 เชดสี ประกอบด้วย

ที่มาของการเรียกชื่อสีเทาจากพืช

1) “สีสวาด” ถึงแม้หลายคนจะคุ้นชินกับการเรียกชื่อสีเทาชนิดนี้ว่าเป็นสีขนของแมวไทยสายพันธุ์หนึ่ง แต่ความจริงแล้วมีที่มาจากการเทียบเคียงกับสีเมล็ดของต้นสวาด หรือที่ทางภาคใต้เรียกว่า “ต้นหวาด” เป็นพืชตระกูลไม้เลื้อยที่พบเจริญเติบโตอยู่มากบริเวณป่าละเมาะใกล้ทะเล ซึ่งตามธรรมเนียมไทยโบราณในพิธีแต่งงาน

จะใช้ใบรักและใบสวาดรองพานชั้นหมาก ร่วมกับสิ่งมงคลอื่นๆ ได้แก่ ใบเงินใบทอง ดอกบานไม่รู้รุ่ย และถั่วงา เพื่อให้คู่บ่าวสาวได้ครองรักกันยาวนาน บ้างเชื่อว่าลูกสวาดมีอำนาจในทางเมตตามหานิยม ผู้ใดพกติดตัวไว้จะทำให้เป็นที่รักใคร่เมตตา ทั้งนี้ “สีสวาด” คือคำเรียกชื่อแมงสาวยพันธุ์หนึ่งซึ่งมีถิ่นกำเนิดอยู่ที่อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา เรียกว่า “แมงสีสวาด” ตามลักษณะสีขนตามลำตัวที่มีสีเทาอมขาวคล้ายกับสีของเมฆหมอกและสีดอกเลา ทำให้แมงสาวยพันธุ์ดังกล่าวมีชื่อเรียกอีกหลายแบบแตกต่างกันไป ได้แก่ แมงโคราช, แมงดอกเลา และแมงมาเลศ ถ้ามีสีอ่อนปะปนจะถือว่าไม่ใช่แมงสีสวาดสายพันธุ์แท้ เนื่องจากผูกพันกับความเชื่อเรื่องโชคลาภของคนไทยสมัยโบราณว่า แมงสีสวาดมีสีขนเทาเงิน หมายถึง ความร่ำรวยทรัพย์สินเงินทอง เลี้ยงไว้จะเป็นสิริมงคลแก่ผู้เป็นเจ้าของและครอบครัว ทั้งยังนิยมนำมาใช้ในพิธีแห่นางแมวเพื่อขอให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล เนื่องจากสีขนที่คล้ายคลึงกับสีของเมฆหมอก จึงมีความเชื่อว่าแมงสีสวาดจะช่วยขอฝนจากเทวดาเพื่อประโยชน์ในทางเกษตรกรรมได้

2) “สีดอกเลา” เป็นอีกหนึ่งในชื่อเรียกแมงสีสวาด ดังคำประพันธ์ในตำราแมงมงคลของไทยที่ว่า *“วิหาร์มาลาศพื้น พรรณกาย ขนดั่งดอกเลาราย เรียบร้อย ตาดั่งน้ำค้างย้อย หยาดต้องสัดบง โคนขนเมฆหมอบลาย ปลอมเศวตร”* ในบางกรณีก็มีการแยกสีดอกเลาออกมาจากสีสวาดอย่างชัดเจน เพราะเป็นสีที่เทียบเคียงได้กับดอกเลา ไม้ล้มลุกประเภทหญ้าหรือต้นอ้อ ซึ่งมีลักษณะสีเทาแกมขาวหม่น คือมีความเป็นสีขาวหม่นมากกว่าเทา แต่ถ้าเป็นสีสวาดจะมีสีเทามากกว่าขาวหม่น จึงเป็นที่มาของการเรียกสีหมองของผู้สูงอายุว่า “ผมสีดอกเลา” หมายถึง ผมหงอกสีขาวหม่นที่มีสีดำปนอยู่บ้าง ดังนั้น สีดอกเลาจึงนำมาใช้สื่อแทนความหมายของผู้สูงอายุ จึงเป็นที่มาของการเรียกชื่อเศรษฐกิจแบบหนึ่งว่า “เศรษฐกิจสีดอกเลา” (Silver Economy) หมายถึง การสร้างมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจให้แก่ประเทศจากการเข้าสู่สังคมผู้สูงวัย (สรุปผลการประชุมคณะกรรมการวิชาการขับเคลื่อนการปฏิรูปประเทศด้านเศรษฐกิจ สภาขับเคลื่อนการปฏิรูปประเทศ ครั้งที่ 27 วันที่ 5 กรกฎาคม 2559)

3) “**สีกลีบบัว**” เป็นแมวไทยสีเทาหม่นอมชมพูอ่อน หรือชื่อทางภาษาอังกฤษว่า Thai Lilac Cat. เป็นแมวที่มีขนสีล้วนทั้งตัวอีกสีหนึ่งที่หายากมากในปัจจุบัน ขณะที่แมวโทสนีดำ ได้แก่ “แมวคำปลอด” หรือ “แมวโกญญา” บ้างเรียกว่า “ดำมงคล” เป็นแมวที่มีสีดำทั้งตัว ลักษณะท่าทางการเดินสง่างาม คล้ายคลึงกับแมวคำอีกชนิดหนึ่งที่เรียกว่า “แมวนิลรัตน์” ลักษณะสีจะต้องมีดำทุกอย่าง แต่ปัจจุบันนี้จะดำไม่หมดทุกอย่าง ซึ่งเป็นแมวที่หาได้ง่ายมากที่สุดกว่าทุกสายพันธุ์ที่เหลืออยู่ แต่คนไม่นิยมเลี้ยงเนื่องจากมีความเชื่อว่าเป็นแมวผี จะนำความไม่เป็นสิริมงคลมาสู่ผู้เลี้ยง ทำนองเดียวกับ “แมวมุสิลา” แมวไทยสีดำอีกสายพันธุ์หนึ่งที่ตำราแมวโบราณระบุให้เลี้ยงได้เฉพาะพระสงฆ์สามเณรเท่านั้น เพราะเชื่อว่าจะช่วยให้ท่องจำตำราและบดสวดทางพระพุทธศาสนาได้ดี ดังคำกล่าวที่ว่า “หนึ่งต่างสองหูโดยหมาย ตำราท่านทาย ว่าควรจะเลี้ยงแต่สงฆ์ เล่าเรียนสิ่งใดมันคง มิได้ล้มหลงสำเร็จดังความปรารถนา” อีกสีเทาแบบหนึ่งซึ่งมีที่มาของการเรียกชื่อจากพืช ได้แก่

4) “**สียับหมอก**” มีที่มาจากสีดอกของต้นยับหมอก หรือเจตภูตเพลิงฝรั่ง เป็นไม้พุ่มขนาดเล็ก นิยมปลูกเป็นไม้ประดับ มีสีดอกแบบเทาอมม่วง อย่างไรก็ตาม ยังมีชื่อของสีเทาที่คล้ายคลึงหรือใกล้เคียงกับสียับหมอกอีกสองชื่อ กล่าวคือ “สีเมฆหมอก” และ “สีหมอก”

ที่มาของการเรียกชื่อสีเทาจากแร่ธาตุและหิน

5) **สีตะกั่วตัด** มีแมวอีกสายพันธุ์หนึ่งที่มีสีล้วนคล้ายคลึงกับแมวสีสวาดคือ แมวสีตะกั่วตัด ดังคำกลอนโบราณที่ว่า “สีประหลาดมาลาภร ตะกั่วตัดทัดเทียมศรีดูงามตะลาเพชร” คือการเปรียบเทียบแมวแซมเสวตรกับมาลาภร คำว่า “มาลาภร” หมายถึง พระมาลา+ภรณ์ ซึ่งแปลว่าเครื่องประดับบนศีรษะของเจ้านายชั้นสูง ส่วนคำว่า “ตะกั่วตัดทัดเทียมศรี” หมายถึงวัสดุที่อยู่บนมาลาภรณ์ รวมแล้วหมายถึงบนมงกุฎมีเพชรและตะกั่วในอัตราส่วนเท่ากัน ตัดกันอย่างเท่าเทียม เปรียบเพชรเป็นแซมเสวตรที่แทรกออกมาจากตะกั่ว

ที่มาของการเรียกชื่อสีเทาจากปรากฏการณ์ธรรมชาติ

6) “สีเมฆหมอก” เป็นสีที่คนไทยในสมัยก่อนนิยมเทียบเคียงกับสีผ้าชนิดหนึ่ง เรียกว่า ผ้าโกเหราหรือผ้ากูเหรา มีลักษณะเป็นสีเทาอมแดง ดังข้อมูลที่พระยาอนุমানราชธนอธิบายไว้ในหนังสือบันทึกความรู้ต่างๆ เล่มที่ 5 ความว่า **“สีกูเหราเป็นสีเทาเจือแดง บางทีกระเดียดเหลืองเล็กน้อย อธิบายให้ชัดยาก เป็นสีชนิดลึกลับลวด หมวกลึกลับลวดซึ่งเราใส่กันอยู่ในสมัยนี้ก็มีสีอย่างนั้นถมไป เข้าใจว่าเป็นคำแขก”** โดยในอดีตนิยมตัดเสื้อสีนี้สำหรับพวกเกณฑ์หัดได้สวมใส่ ทั้งนี้ เกณฑ์หัดเป็นชื่อย่อของ “กรมเกณฑ์หัดอย่างฝรั่ง” เป็นกรมทหารที่ได้แต่งตั้งขึ้นตามระเบียบแบบยุทธรียอย่างยุโรปเริ่มแรกตั้งแต่ครั้งกรุงทวารวดีศรีอยุธยาในธรรมเนียมศักดินาทหารดั้งเดิม สันนิษฐานว่าเสื้อผ้าสีกูเหราที่พวกเกณฑ์หัดสวมใส่น่าจะจะได้แบบอย่างมาจากต่างชาติ (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, 2506) ส่วนผ้าสีเทาอีกชนิดหนึ่ง เรียกว่า “ผ้าสีควันเพลิง” ปรากฏในกาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศก ของเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์ ความว่า

๑ *เรียมเห็นดวงอัคคี ถวิลผ้าสีควันเพลิงสมร ขาวเหลืองหม่น
อรชร เห็นรักร่อนอย่างโชยชาย ๆ*

๑ *หุงโภชนควันคีนกลุ้ม อัคคี ผ้าหม่นควันไฟสี สวาทข้าฯ*

นอกจากนี้ ในระบาสวัสดิรักษาอักษร หรือ ระบาสวัสดิสงคราม ที่กำหนดภาษาทรงในการออกศึกสงครามของคนไทยสมัยโบราณได้ระบุว่าควรสวมใส่เสื้อผ้าสีเมฆหมอกในการทำศึกสงครามหรือสวมใส่ในวันศุกร์เพื่อความเป็นสิริมงคล ดังคำประพันธ์ที่ว่า “เห็นเมฆเบื้องบนฟ้า เรียมคิดผ้าโกเหรานาง..เห็นเมฆลิวล่องฟ้า ชมพलग นึกผ้าโกเหรานาง ร่างน้อย”

7) “สีหมอก” มีลักษณะเป็นสีเทาอมขาวแบบสีของหมอกควัน ซึ่งคนไทยคุ้นชินกับการเรียกชื่อสีชนิดนี้จากตัวละครหนึ่งในเรื่อง “ขุนช้างขุนแผน” ซึ่งเป็นพาหนะคู่กายของขุนแผน ได้แก่ “ม้าสีหมอก” แม้เป็นม้าเทศชื่ออี่เหลือง เป็นม้าที่ติดท้องแม่มาจากเมืองมะริด เกิดเมื่อวันเสาร์ขึ้น 9 ค่ำ ลำตัวสีหมอก ดวงตาสีดำ หลวงศรีวรขานได้รับคำสั่งจากสมเด็จพระพันวษาให้ไปซื้อม้าที่เมืองมะริด

ประเทศพม่า สีหมอกซึ่งเป็นลูกม้ารุ่นหนุ่มก็ติดตามแม่มาด้วย ขุนแผนไปพบเข้าที่เมืองเพชรบุรี เห็นสีหมอกมีลักษณะดีต้องตามตำราอาชาศาสตร์จึงเข้าไปขอซื้อมาดูแล ดังคำประพันธ์ที่ว่า **“มีลูกตัวหนึ่งชื่อสีหมอก มันออกวันเสาร์ขึ้นเก้าค่ำ ร้ายกาจนักหนาในตาดำ เห็นม้าหลวงข้ามน้ำก็ตามมา”** นอกจากนี้ สีหมอกยังใช้ในการเรียกชื่อไก่สายพันธุ์หนึ่งอีกด้วย เรียกว่า **“ไก่พันธุ์สีหมอก”** เป็นพันธุ์ผสมระหว่างไก่ดำที่มีลักษณะกระดูกดำและขนดำสนิท กับไก่ประดู่หางดำมาผสมกัน ชาวจีนและชาวม้งนิยมนำมารับประทาน โดยมีความเชื่อว่ามีคุณสมบัติเป็นอายุวัฒนะ (ศูนย์เครือข่ายวิจัยและพัฒนาด้านการปรับปรุงพันธุ์สัตว์, 2559)

ที่มาของการเรียกชื่อสีเทาจากสัตว์

8) **“สีฟ้าย”** เป็นสีของม้าเทาดังปรากฏความในลิลิตตะเลงพ่ายได้จำแนกม้าออกเป็น 7 ตระกูล ประกอบด้วย ม้าแดง, ม้าดำ, ม้าเขียวหรือสีปลิง, ม้ากะเสียว, ม้าผ่านแซม, ม้าขาว และม้าสีฟ้าย ดังคำประพันธ์ที่ว่า **“ล้ำสะหาญห้าอีก ล้วนสะศึกสะทรง พงศ์สินธพพาชี สีแดงดำขาเขียว ลางกะเสียวหลายหลาก มากม้าผ่านม้าแซม แกมม้าขาวม้าฟ้าย รวยเรียงเคียงแข่งคู่ ครบเจ็ดหมู่เจ็ดพงศ์”** (วิชาภรณ์ แสงมณี, 2557) ต่อมาคือ 9) **“สีลูกห่าน”** เป็นสีเทาอมน้ำตาล คล้ายคลึงกับสีของลูกห่านที่มีขนสีเทาตุ่น ปรากฏการเรียกชื่อสีดังกล่าวในกาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศก พระนิพนธ์ของเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศ ทรงพระนิพนธ์คราวเดียวกับ กาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดง เมื่อครั้งตามเสด็จสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศไปทรงนมัสการและสมโภชรอยพระพุทธรูปที่ จังหวัดสระบุรี เดิมเรียกกาพย์ห่อโคลงนี้ว่า นิราศพระบาท ต่อมาจึงเปลี่ยนเป็นกาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศก เพื่อให้คล้องกับกาพย์ห่อโคลงนิราศธารทองแดง ความว่า **“เห็นห่านในชลธิ ถวิลผ้าสีลูกห่านสาย.. สีลูกห่านผ้าสาย สวาทข้า”** จากคำประพันธ์ดังกล่าวข้างต้น สะท้อนให้เห็นว่า คำเรียก **“สีลูกห่าน”** ใช้กันมาตั้งแต่ก่อนสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย โดยเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศระบุว่า เป็นสีของผ้าซึ่งมีที่มาจาก การเทียบเคียงกับสีของลูกห่าน เนื่องจากห่านที่โตเต็มที่แล้วจะมีสีเทาเข้ม ส่วนลูกห่านจะมีสีขนสีอ่อนกว่า จึงเรียกเสื้อผ้าเครื่องแต่งกายที่มีสีเทาอ่อนว่า **“ผ้าสีลูกห่าน”**

10) “สีนกกพิราบ” หรือ 11) “สีเหล็ก” มีลักษณะเป็นสีเทาอ่อนอมฟ้า คล้ายกับสีขนของนกพิราบ ดังปรากฏในค่านิยมการแต่งกายของสาวชาววังในวรรณกรรม เรื่อง “สีแผ่นดิน” ของหม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช ที่ระบุว่าในวันพุธผู้หญิงนิยมนุ่งผ้าสีตะกั่วหรือสีเหล็ก แล้วห่มด้วยสไบสีจำปา เป็นต้น ส่วนในบทความเรื่อง “พระองค์เจ้าเฉิดโฉม เจ้านายสตรีล้ำสมัยกับอิสระชั่วคราว” ระบุว่า การแต่งกายในสมัย ร.ศ. 112 เช่น ในวันอาทิตย์ ชาวบ้านมักนุ่งผ้าสีลิ้นจี่ สีเขียว หรือสีปูน และห่มผ้าสีศอก ในวันจันทร์ ชาวบ้านมักนุ่งผ้าสีเหลือง และห่มผ้าสีน้ำเงินหรือนุ่งผ้าสีนกกพิราบ (จริยา โปธิรัตน์ และคณะ, 2557) โดย ศันสนีย์ วีระศิลป์ชัย ได้กล่าวถึงสีผ้าโจงกระเบนว่า “เป็นหญิงร่างใหญ่ ท่วงทีสง่า ผมตัด แต่งกายเรียบแต่สะอาด ภาควุฒิ สวมเสื้อขาวเกลี้ยงๆ แบบผู้ใหญ่ นุ่งผ้าโจงกระเบนสีเทาดังที่เรียกกันว่าสีนกกพิราบ” (ศันสนีย์ วีระศิลป์ชัย, 2558)

อภิปรายผล

การเรียกชื่อสีสามารถสะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ วัฒนธรรม ประเพณี และระบบความสัมพันธ์ของคนไทยกับสิ่งแวดล้อมรอบตัวในอดีตได้เป็นอย่างดี ดังกรณีของการศึกษาหมूसีดำและสีเทาในบทความวิชาการนี้ ผู้เขียนขอจำแนกวิเคราะห์ที่มาของการเรียกชื่อสีตามประเภทของแหล่งกำเนิดออกได้เป็น 5 หมวดหมู่หลัก ประกอบไปด้วย 1) ที่มาจากแร่ธาตุและทรัพยากรธรณี เช่น สีสัมฤทธิ์เดชหรือสัมฤทธิ์ดำ นิยมใช้เป็นส่วนผสมในการก่อสร้างพระพุทธรูปหรือพระเครื่อง ขณะที่สีเหล็กไหลสะท้อนให้เห็นความเชื่อในการเล่นแร่แปรธาตุของคนไทยในสมัยโบราณเพื่ออานุภาพด้านอยู่ยงคงกะพันและเมตตามหานิยม สีดำนิลอันเป็นแร่รัตนชาติประเภทหนึ่ง สีตะกั่วตัด สีเหล็ก หรือจะเป็นดำดับเป็ด อันมีที่มาจากหินชนิดหนึ่ง 2) ที่มาจากการใช้ความร้อนและไฟ ได้แก่ สีดำนิลหม้อ ซึ่งคนไทยสมัยก่อนนิยมใช้เตาฟืนและเครื่องปั้นดินเผาในการประกอบอาหาร จึงเกิดเขม่าดำติดอยู่บริเวณก้นหม้อซึ่งสามารถนำมาผสมเป็นสีดำในงานประณีตศิลป์ได้ 3) ที่มาจากสายพันธุ์พืช ได้แก่ สีดำตอตะโก อันเป็นไม้ตัดชนิดหนึ่ง สีดำน้ำรักที่ได้มาจากต้นยางรัก สีเทาดอกเลาที่ใช้เทียบเคียงกับสีเส้นผม สีสวาดที่ใช้เทียบเคียงสีเม็ดสวาด

กับสีชนของแมวไทย 4) ที่มาจากสายพันธุ์สัตว์ ได้แก่ สีเทา ลูกห่าน สีนกพิราบ สีดำ เหนียง และสีดำปีกแมลงภู่อันเป็นแมลงชนิดหนึ่ง สีดำขนนกกาน้ำ 5) ที่มาจากปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ ได้แก่ สีหมอก สียับหมอก สีเมฆหมอก เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ในปัจจุบันการเรียกชื่อสีแบบไทยโบราณในหมู่สีดำและสีเทาบางสียังคงปรากฏให้เห็นอย่างต่อเนื่อง ได้แก่ ดำตอตะโก ดำดับเปิด ดำเหนียง สีสวาด เป็นต้น แต่ในบางสีกลับแทบไม่ปรากฏการเรียกชื่อให้เห็นแล้ว ได้แก่ สีลูกห่าน สีสัมฤทธิ์เดช สีขนนกกาน้ำ เป็นต้น การศึกษาประวัติความเป็นมาของการเรียกชื่อสีไทยแบบโบราณจึงเป็นการศึกษาคุณค่าและภูมิปัญญาด้านการใช้ภาษาและวัฒนธรรมในการใช้สีและเรียกชื่อสีของคนไทยที่สะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิต สังคม สภาพแวดล้อม และศาสนาความเชื่อของคนในสังคมไทยยุคก่อนได้เป็นอย่างดี

ข้อเสนอแนะ

สามารถขยายขอบเขตการศึกษาจากหมู่สีดำและสีเทาไปยังหมู่สีอื่น ได้แก่ หมู่สีแดง สีเหลือง สีเขียว สีน้ำเงิน และสีขาวได้ เพื่อให้เห็นภาพรวมเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของการเรียกชื่อสีแบบไทยโบราณทั้งหมด

เอกสารอ้างอิง

- กรมศิลปากร. (2557). **ประเพณีเนื่องในการเกิดและเลี้ยงลูก**. กรุงเทพฯ : กระทรวงวัฒนธรรม.
- กระทรวงวัฒนธรรม. (2559). **สีไทยโทน เสน่ห์ไทยเพิ่มมูลค่าธุรกิจ**. กรุงเทพฯ : ศูนย์บัณฑิตไทย.
- กาญจนา วิชญาปกรณ. (2554). **พลายแก้วบวชเณร : ภาพสะท้อนพุทธศาสนาแบบชาวบ้าน**. พิษณุโลก : คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร.
- จริยา โพธิรัตน์ และคณะ. (2557). **วรรณกรรมเรื่องทวิภพ**. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.
- ชาติชาย อนุกุล. (2552). **วัฒนธรรมการใช้สีในสังคมไทย**. ลพบุรี : คณะมนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี.

- ทองใบ แทนมณี. (2563). **สุนทรภู่กับการเล่นแร่แปรธาตุ เหล็กไหล พระปรอท พระธาตุ และยาอายุวัฒนะ**. กรุงเทพฯ : ศิลปวัฒนธรรม.
- ธัญนันท์ วีระกุล. (2551). **ไม้มงคล**. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- ประทีป ชุมพล. (2553). **ความเหมือนในความต่าง**. กรุงเทพฯ : ผู้จัดการ.
- ประเสริฐ กาญจนกุล. (2506). **ปาฐกถาเรื่องสมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ**. กรุงเทพฯ : ศรุสภา.
- พັນชนะ บุญประดิษฐ์. (2553). **คำไทยที่มาจากภาษาบาลีและภาษาสันสกฤต**. กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน.
- ราม วัชรประดิษฐ์. (2533). **สัมฤทธิ์**. กรุงเทพฯ : ข้าวสาด.
- วิชาภรณ์ แสงมณี. (2554). **ม้าเจ็ดหมู่หรือเจ็ดตระกูล**. กรุงเทพฯ : ศิลปะไทย.
- คันสนีย์ วีระศิลป์ชัย. (2554). **สี่แผ่นดิน กับเรื่องจริงในราชสำนักสยาม**. กรุงเทพฯ : มติชน.
- คันสนีย์ วีระศิลป์ชัย. (2558). **พระองค์เจ้าเฉิดโฉม เจ้านายสตรีล้ำสมัยกับอิสระ ชั่วคราว**. กรุงเทพฯ : ศิลปวัฒนธรรม.
- ศุภมาส เอ่งฉ้วน. (2543). **คำเรียกชื่อและมโนทัศน์เรื่องสีของคนไทยสมัยสุโขทัยและสมัยปัจจุบัน**. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาภาษาศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ศุญย์เครือข่ายวิจัยและพัฒนาด้านการปรับปรุงพันธุ์สัตว์. (2559). **สีหมอก ลูกผสม ไก่ดำ นำเลี้ยง-โตเร็ว-เนื้ออร่อย**. กรุงเทพฯ : คมชัดลึก.
- สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์. (2506). **บันทึกเรื่อง ความรู้ต่างๆ**. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช.
- สำนักงานราชบัณฑิตยสภา. (2553). **สีดำ**. กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสภา.
- สำนักพิมพ์มติชน. (2547). **พจนานุกรมฉบับมติชน**. กรุงเทพฯ : มติชน.
- สุทัศน์ ยกส้าน. (2551). **หมากกับมะเร็งปาก**. กรุงเทพฯ : ผู้จัดการ.
- สุมาลี วีระวงศ์. (2537). **ลับคมภาษา เบญจรงค์ห้าสี**. **สารคดี**, 10(118), 26.
- สุรศักดิ์ เจริญวงศ์. (2559). **สีโบราณของไทย**. **วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร**, 3(2), 34-35.